

РОЗВИТОК МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ У ФОКУСІ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті обґрунтовано проблеми формування навиків дикції та артикуляції у дітей молодшого шкільного віку. Проаналізовано ряд публікацій, методологій для виправлення мовних недоліків та розвитку мовленнєвої діяльності на основі комунікативних процесів під час вокально-хорової роботи на уроках мистецтва початкової школи. Виокремлено особливу роль театралізованої музично-ігрової діяльності у особистісному розвитку учня як активного учасника соціуму.

Ключові слова: вокально-хорова робота, дикція, артикуляція, імаготерапія, логоритміка, мовленнєва діяльність.

Ivan POPADYUK,
Master's Degree Student in Music Art
Specialty – 014.13 Secondary Education

THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SPEECH ACTIVITY OF SCHOOLCHILDREN IN FOCUS OF MODERN MUSICAL PEDAGOGICS

In the article the problems of forming of skills of diction and articulation are reasonable for the children of midchildhood. The row of publications, methodologies is analysed for the correction of language defects and development of speechactivity on the basis of communicative processes during vocally-choral work on the lessons of art of initial school. The special role of theatricalizing musically-playing activity is distinguished in personality development of student as anactive participant of society.

Key words: vocally-choral work, diction, articulation, imagotherapy, logopedic rhythm, speech activity.

Поставлення проблеми. Необхідність дослідження обраної нами проблеми «Розвиток мовленнєвої діяльності школярів у фокусі сучасної музичної педагогіки» зумовлена тим, що згідно з вимогами Державного

стандарту, діючої програми з мистецтва для забезпечення головної мети музичної освіти в загальноосвітній школі – особистісного розвитку учня, потреби в творчому самовдосконаленні необхідна реалізація загальнокультурної та загальнопредметної компетенцій, а саме: набуття вокально-хорових навичок у процесі виконання музичних творів, а також розвиток правильного мовлення, що дає можливість дитині в повній мірі утвердити себе як виконавця, як особистість та як активну частку соціуму.

Аналіз досліджень і публікацій. В наукових дослідженнях, пов'язаних з вокально-методичною проблематикою, розглядаються проблеми багатьох складових. Проблеми звукоутворення і проблеми дикції у постановці голосу розглядали такі музикознавці як Л. Дмитрієв, Л. Левідов, В. Луканін, Д. Люш, М. Микиша, П. Органов, О. Стахевич. Проблем розвитку артикуляційного апарату та дикції в процесі вокально-хорової роботи торкались праці Б. Базиликот, Л. Красовської, О. Ростовського [8], В. Ключко, Ю. Юцевич, М. Леонтовича та ін. Питання систематизації і корекції вад мовлення висвітлені в наукових працях М. Буянова, В. Сельверстова, М. Власової, К. Беккера, М. Фомічової. Тематика дослідження значною мірою доповнює наукові пошуки названих авторів, визначає зміст вокально-хорової роботи з учнями молодшої школи, як складової цілого комплексу компетентностей.

Мета статті полягає в конкретизації особливостей формування дикції та виправлення мовних недоліків у процесі вокально-хорової роботи, а також в необхідності напрацювання наукових, практичних, методичних настанов для накопичення певних знань та навичок студента, вчителя, учня. Пошук продуктивних методів та вправ, які можуть бути спрямовані на формування мовленнєвих навичок та комплексу компетентностей учнів молодшої школи.

Виклад основного матеріалу. Хорова музика належить до найбільш демократичних видів мистецтва. Велика сила впливу на широке коло слухачів визначає її значну роль у житті суспільства. Виконавські, виховні та організаційні можливості хорової музики величезні. Робота у хорі виховує такі безцінні для людини якості, як постійність і сумління в роботі, повага до педагогів, захоплення музикою та мистецтвом взагалі, цементує фундамент майбутньої особистості, формує манеру соціальної поведінки, відповідальне ставлення до своєї ролі в хорі, родині, державі, суспільстві.

На жаль, на сучасному етапі з кожним роком зростає кількість дітей з порушенням звуковимови та фонематичного сприймання. І

основна причина таких вад (за нашими спостереженнями) – психологічна. В першу чергу це брак живого спілкування, віддаленість від батьків та друзів, обмеження участі в житті соціуму через надмірне захоплення сучасними гаджетами, перенесення справжнього живого діалогу в спілкування у соціальних мережах, і як результат – недостатня соціалізація особистості та вади у мовленнєві функціональності. Також слід зазначити про паралельне відставання у розвитку фонематичного, музичного, інтонаційного та ритмічного слуху у таких дітей. Переважна більшість з них можуть сприймати і навіть аналізувати музичний матеріал, але з відтворенням та творчим процесом – не все так просто. Що складає не зовсім веселі перспективи рівня розвитку підростаючого покоління. Вже сьогодні можна спостерігати величезну різницю у розвитку інтелекту дітей, які займаються музичною діяльністю від загалу. Тому, саме хоровий та ансамблевий спів, постановка голосу та дикції, розвиток ритмічного слуху на уроках музичного мистецтва, у гуртковій роботі є важливим етапом для виховання правильного процесу мовлення у дітей.

Одним з компонентів комплексної корекційно-педагогічної роботи є логопедична ритміка. У логоритміці корекційна робота ґрунтується на взаємодії руху, музики, мови. У дітей з порушенням мовлення проблема полягає в тому, що характеристика кожного з цих компонентів певною мірою не відповідає нормі. З одного боку, музика формує почуття прекрасного, піднімає емоційний настрій, підвищує мотивацію навчання. З іншого – найважливішими засобами музичної виразності є слово, ритм і темп, дотримання яких вкрай важко для дітей зі слабкими навиками звуковимови.

Різноманітними методами та формами роботи з учнями намагаємося розвинути їх вміння та мовленнєві навички:

- на уроках музичного мистецтва;
- у вокально-хоровій роботі;
- у виховних заходах;
- у концертній діяльності;
- у проектно-дослідницькій діяльності учнів та їх родин в поєднанні з презентаційним матеріалом.

Вокально-хорова робота на уроці займає одне з центральних місць у системі музичних занять із молодшими школярами. Вивчення вокально-хорового репертуару, передбаченого навчальною програмою загальноосвітньої школи, повинно сформувати в учнів навички свідомого, міцного, емоційного засвоєння програмових творів, уміння правильно, чисто і виразно виконувати пісенний репертуар.

Запорукою формування цих якостей є правильне звукоутворення, правильна вимова словесного тексту.

Артикуляція, тобто робота губ, язика, мускульного апарату обличчя, при співі відрізняється від звичайної розмовної мови, саме артикуляція сприяє гарній розбірливості музичної мови. Правильна вокальна мова забезпечується найкращим співвідношенням звукового, дихального і артикуляційного механізмів, швидкістю й чіткістю руху артикуляційного апарату і довершеною координацією дихання, артикуляції і звучання.

Дана проблема не залишається осторонь сучасних наукових досліджень. Формування та постановка дикції співаків є невід'ємною частиною навчання культури та майстерності виконання вокальних творів. Над цією проблемою повинні працювати як вчитель музичного мистецтва, так і викладач вокалу.

Аналіз джерел з хорознавства доводить, що зарубіжні і вітчизняні науковці приділяли велику увагу даному питанню у своїх працях. Такими науковцями як А. Авдієвський, А. Козир, О. Коломoeць, В. Краснощоків, П. Ніколаєнко, Т. Овчинников, Н. Орлова, Е. Печерська [7], О. Ростовський [8], Г. Стулова [10], Г. Струве [9], Ю. Юцевич, П. Чесноков, досліджено різні аспекти історії хорового співу, вокальної роботи в хорі, елементів хорової звучності й роботи диригента над хоровим твором, методики роботи вчителя з молодіжним колективом. У пошуках загальних закономірностей формування вокальної дикції в ХХ ст. був проведений ряд досліджень і експериментів. Початок ХХ сторіччя відзначений низкою експериментів щодо пошуку відмінних від співу способів з'єднання мови і музики. Найважливішими досягненнями цього періоду є жанр «музичного читання», винайдений М. Ф. Гнесіним, і *Sprechstimme* А. Шенберга. Незмінною і наполегливою вимогою Шенберга до виконавців була повна відповідність тексту ритмічному малюнку у сполученні з мовною вимогою. Відмінність вокального звуку в довготі витримування точної висоти. На думку композитора, мовний звук тільки намічає висоту, відразу залишаючи її за допомогою зниження або підвищення. До спостережень Шенберга Гнесін додає наступні істотні моменти: 1) ненаголошені звуки при швидкому темпі в співі й мові не змінюють своєї висоти; 2) висота ударного (протяжного) складу в мові – це висота його кульмінації, за якою відразу ж іде ослаблення і зниження (різке чи поступово ковзне), а рідше – таке ж підвищення.

Підсумовуючи основні положення робіт Л. Сабанєєва, Б. Задорожного, П. Барановського, Е. Юцевича, В. Морозова [6],

К. Седлачка, А. Сихри, позначаємо наступні розходження вокального і мовного проголошення звуку: 1) «очищений» – «недбалий» тембр; 2) безупинне резонуюче звучання на опорі – нетривалість обертого звучання і зміна його шумовим; 3) згладженість голосних, «пробігання» приголосних – диференційованість голосних і значущість приголосних; 4) зміни висоти звуку в мові відбуваються в моменти знезвучення; 5) зони частот, що використовуються в співі, звичайно інстинктивно уникаються в мові; 6) наявність «мертвих зон» між інтервалами у вокалі, на яких і орієнтовані мовні інтонації. За основу методу виміру розбірливості вокальної мови, описаного в дослідженні В. П. Морозова «Таємниці вокальної мови», був узятий метод, звичайно застосовуваний для дослідження дикторської мови при передачі її по лініях радіотелефонного зв'язку [6].

Хоровий спів є дієвим засобом виховання дітей. Дуже часто освічена людина легко сприймає живопис, архітектуру, але неспроможна розібрати за нотами просту пісеньку, а прослухавши музичний твір – зрозуміти його. Свого часу ще Віктор Гюго говорив, що три фактори мають вирішальне значення в успішному розвитку кожного народу: літера, цифра і нота. Якщо літера існує для нас як засіб спілкування, цифра – для мислення, то нота – для серця.

Елементарними основами музичної освіти у цивілізованому суспільстві володіють усі без винятку його члени. Отже, найперше завдання часу полягає в тому, щоб підібрати такі форми та методи роботи, які були б доступні і зрозумілі в масовому музичному навчанні.

Рівень і якість розвитку музичних здібностей повністю залежить від застосування дієвих методів навчання. В хоровому колективі потрібно постійно проводити вокальну роботу з метою розвитку дитячих голосів. Невід'ємною частиною вокальної роботи є виховання здатності емоційно передавати музичні думки і виразно вимовляти словесний текст під час співу. Все це досягається за допомогою комплексу хорових вправ, добору репертуару з урахуванням вікових вокальних можливостей співаків, регулярного контролю за станом співацького апарату і рівнем засвоєння вокальних навичок кожним хористом, за вокальною позицією і виразністю співу під час навчання та концертного виконання різних творів.

Вокально-хорова робота в класі являє собою унікальну форму взаємодії вчителя з учнями та учнів між собою. У процесі творчої взаємодії відбувається оволодіння учнями співацькими навичками, які забезпечують рівень хорового виконання й рівень вокально-хорової культури. Музика та слово перебувають у єдиному

взаємозв'язку в хоровому мистецтві. Тому робота над дикцією вважається важливим етапом оволодіння шкільним пісенним репертуаром. Співацька дикція (від латинського *dictio* – вимовлення) уміння чітко й виразно вимовляти поетичний текст під час співу. О. Ростовський визначає співацьку дикцію як «ясність, розбірливість, правильність вимови тексту в співі» [8, с. 62]. Цілком закономірно, що якісна співацька дикція сприяє формуванню співацького звука, активізує дихання, допомагає досягненню забарвленого звучання. На характер дикції впливає як зміст музичного твору, так і його характер. У творах маршового характеру текст вимовляється твердо, у спокійних і кантилених – м'яко, у драматичних – енергійно. Якість вимовлення залежить також від теситури й сили звука, ритму й темпу. Систематична робота над навичками словоутворення формує в учнів єдину артикуляцію, яка впливає на якість звукоутворення. У процесі роботи над шкільним репертуаром учитель повинен вимагати від учнів активності артикуляційного апарату, пам'ятаючи, що це сприяє виразності виконання. Натомість млявість, пов'язана з нечітким вимовлянням голосних і приголосних руйнує чистоту інтонування. «Від чіткого вимовляння голосних і приголосних звуків залежить розвиток у голосі дзвінкості й рівності» [7, с. 21], – зазначає Е. Печерська. Крім того, необхідно стежити за тим, щоб чітке вимовляння поетичного тексту не переходило в його декламування.

Механізми вимовляння голосних і приголосних досліджено й чітко прописано вітчизняними науковцями – О. Раввіновим, Т. Овчинниковою, Н. Орловою, Г. Стуловою, Г. Струве, Ю. Юцевичем. Загально визнано, що під час співу голосні звуки необхідно протягувати, а приголосні, навпаки, вимовляти коротко й чітко. Єдина округлена манера формування голосних звуків сприяє досягненню унісону при виконанні шкільних пісень. «Округлення голосних досягається через прикриття звуку» [10, с. 100], – підкреслює Г. Стулова. Голосних в українській мові десять: а, о, у, и, і, є, е, ї, ю, я. Вирівнювання за тембром, а також унісон краще досягається на звуках а, е, и, о. Голосна «а» використовується як основна голосна для вироблення вокального звучання. Голосні «я», «ї», «ю» співаються м'яко. Звук «й» вимовляється коротко. Завдяки округлості голосні добре прослуховуються в будь-яких темпах. Приголосні поділяються на глухі й дзвінкі, можуть вимовлятися твердо і м'яко. Напівголосні «м», «л», «н», «р» тягнуться й використовуються як голосні. Дзвінкі «б», «г», «в», «ж», «з», «д»

вимагають активної роботи артикуляційного апарату; при співі глухих «п», «к», «ф», «с», «т» доречно тверде вимовлення; шипячі «х», «ц», «ч», «ш», «щ» містять шумові утворення. У процесі мовлення звучання окремих голосних змінюється, тобто спостерігається часткова асиміляція. Отже, дикція є засобом розкриття змісту музичного твору, і робота вчителя полягає в тому, щоб у процесі виконання шкільного репертуару за допомогою музики і слова розкрити й донести до свідомості виконавців і слухачів думки, утілені в музичному творі.

Безперечно, найкращого результату в розвитку мовленнєвої функції дітей молодшого шкільного віку можемо досягнути використовуючи ігрові форми на музичних заняттях у дошкільлі, а у подальшому – на уроках мистецтва. І тут дуже важливо забезпечити тяглість і послідовність цього процесу від музично-ігрової діяльності у дошкільних навчальних закладах до завершення періоду молодшого шкільного віку також ще у більш складних, але все ж ще в ігрових формах. Є досить великий ризик падіння рівня зацікавленості дитини до процесу навчання та виховання після приходу до школи, де просто посадили за парту та кардинально різко завантажили завданнями шкільного рівня.

У 1966 році психотерапевт та психіатр Ілля Євгенович Вольперт запропонував метод імаготерапії (лат. *imago* – образ), він належить до групи методів ігрової психотерапії, має на меті навчити людину адекватно реагувати у важких життєвих ситуаціях, розширенні комунікативних можливостей, розвитку здатності до відтворення образу, до мобілізації власного життєвого досвіду. Імаготерапія заснована на театралізації терапевтичного процесу.

Метою імаготерапії з позиції педагога є розвиток мовлення дітей засобами театралізованих ігор. Театралізована діяльність викликає у дітей бажання взаємодіяти з дорослими і однолітками, включатися у виконання ролей, закріплює вміння передавати різні рухи, звуки, стимулює образно-ігрові прояви при використанні костюмів персонажів. В процесі роботи над виразністю реплік персонажів, власних висловлювань активізується словник дитини, удосконалюється звукова культура мови її інтонаційний лад. Вимова репліки ставить дитину перед необхідністю ясно, чітко, зрозуміло висловлюватися, в наслідок чого поліпшується діалогічне мовлення. Як вищий щабель (вища форма) імаготерапії – театралізована рольова музично-ігрова діяльність.

Вправи імаготерапії сприяють:

- розвитку дихання і мовленнєвого апарату;

- оволодіння правильною артикуляцією;
- розвитку чіткої дикції та різноманітної інтонації ;
- розвитку зв'язного мовлення;
- розвитку творчої фантазії;
- розвитку логічного мислення;
- розвитку комунікативних навичок.

Види театру, які доцільно використовувати в роботі:

1. Настільний театр іграшок найпоширеніший в роботі з дошкільнятами.
2. Театр на липучках (магнітах).
3. Тіньовий театр.
4. Пальчиковий театр.
5. В'язаний театр.
6. Конусний театр.
7. Театр-топотушки.
8. Театр масок.

Отже, методи імаготерапії необхідно органічно вплітати в музичні заняття, що сприяє мовленнєвому, творчому, розумовому потенціалу дітей, дає можливість ефективно організувати корекційну роботу. На сьогоднішній день використання в дошкільних навчальних закладах методів імаготерапії у роботі з дошкільниками, що мають порушення мовлення, переконливо засвідчує про надзвичайну актуальність та результативність. На нашу думку є величезна необхідність використання цієї методики і в середовищі молодших школярів.

Висновки. У процесі вокально-хорової роботи зі школярами слово і бездоганна дикція мають особливе значення. Хороша дикція є ознакою високої співочої культури. Від того, як донесено до слухача слово, багато в чому залежить виразність співу, його художньої вартості. Тому у вокально-хорових методиках особливої актуальності набувають питання, пов'язані з розвитком дикції. Дикція є важливим елементом техніки мовлення. Це чітка правильна вимова кожного мовного звука. В поняття дикції входить виразна і чітка вимова всіх звуків мови, що полегшує слухове сприйняття мовлення. Отже, хороша дикція – одна з найважливіших сторін культури мовлення та при співі. При неправильній дикції навіть добре поставлений голос, вмiле використання засобів виразності та чистота інтонації не забезпечать успіху виконавцю.

Недоліки вимови властиві багатьом дітям, і виправленням їх повинні займатися не тільки вчителі-логопеди, а також учителі початкових класів та музичного мистецтва. Виразність і чистота дикції досягаються насамперед завдяки чіткості постановки органів мовлення

і їх рухів під час вимови звуків. Робота над дикцією вочевидь забирає багато часу в учня. Вона потребує постійної уваги, застосування аналітичного мислення і послідовності у вирішенні проблем, що виникають. Процеси звукоутворення і словотвору відбуваються по-різному і досягаються різними, незалежними одним від одного засобами: існує звук без слова (вокалізація) і слово без звуку (шепіт).

Таким чином, питання, зв'язані з вокальною технікою, варто ставити окремо від роботи над дикцією, але заняття можна проводити паралельно. Потрібно однаковою мірою володіти як належною звуковою палітрою свого голосу, так і художньою виразністю слова. Тому робота над усуненням недоліків вимови ґрунтується на виправленні неправильно завчених раніше рухів органів артикуляції. А як показує дослідження та практика, ця проблема досить ефективно вирівнюється з допомогою різноманітних вокальних вправ-розспівувань, які варто адаптувати для дітей молодшого шкільного віку в більш цікаві їм ігрові форми.

Список використаної літератури

1. Вовк М. В. Методика музичного виховання молодших школярів. Івано-Франківськ, 2007. 264 с.
2. Голубев П. В. Советы молодым педагогам-вокалистам. М.: Музгиз, 1963. 87 с.
3. Доронюк В. Д., Зваричук Ж. Й. Шкільне хорознавство: Навчальний посібник для викладачів і студентів музичних факультетів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикар-патського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 336 с.
4. Иванов А. П. Об искусстве пения. М.: Профиздат, 1963. 104 с.
5. Леонтович М. Практичний курс навчання співу в середніх школах України. К.: МузичнаУкраїна, 1989.
6. Морозов В. П. Тайны вокальной речи. Л.: Наука, 1967. 204 с.
7. Печерська Е. Уроки музики в початкових класах: Навч. посібник. К., 2001. 272 с.
8. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі: Навч.-метод. посібник. 2-е вид., доп. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2001. 216 с.
9. Струве Г. Школьный хор: Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1981. 191 с.
10. Стулова Г. П. Хоровой класс: Теория и практика вокальной работы в детском хоре: Учебное пособие для студентов педагогических институтов по спец. №2119 «Музыка». М., Просвещение, 1988. 126с.
11. Трофимчук О. І. Школа колективного музикування. Рівне: РДІК, 2003. 31 с.